

Original Article

Explaining the Stages of Human Being's Evolution during Childhood According to Allameh Tabatabaie's Viewpoint on Descent Process

Ebrahim Rastian ^{*1}

¹ PhD in Transcendent Wisdom, University of Isfahan, A Researcher of Imam Sadegh University Development Center

10.22080/JRE.2021.21419.1148

Received:

April 20, 2021

Accepted:

June 22, 2021

Available online:

December 21, 2021

Keywords:Human's evolution;
childhood; descent;
Allameh Tabatabaie

Abstract

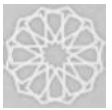
Childhood is one of the most significant levels that could be recognized as the most effective period of human being's nurture. According to the verses of the Quran and the narrations of the Prophet and Masumin, human being goes through seven levels during the process of evolution, and childhood includes two of those levels. Allameh Tabatabaie believes that the story of human being's descent (Hobout) has occurred after breathing God's spirit into human's body and it includes two levels. These two levels are in line with the childhood's growing stages. Descent of human being doesn't mean a physical displacement from heaven to the earth as the way rain falls down on the earth. The world (Dunya) is not a static reality which human being is placed in during the descent. However, it is a new perspective to human being and a new perception which appears to him. Descent differs from physical creation, so that the story of breathing spirit into physical body is not recognized as descent. The fact is that human being is present in the spiritual level of the existence, and the divine covenant (Mithaq) and Adam's paradise are meaningful for him even in the fetal period. By approaching the forbidden tree, human being wished to achieve both levels of unity and plurality and wanted to become eternal. However, since he had not the capacity of such a level, he was distracted from unity and became concentrated on plurality. Therefore, descent is a change of infant's perception from transcendental world to the physical world. During this process, child will gradually get acquainted with the levels of his perceptions and his body's requirements and look for fulfillment of his needs through conventional

***Corresponding Author:** Ebrahim Rastian

Address: PhD in Transcendent Wisdom, University of Isfahan, A Researcher of Imam Sadegh University Development Center

Email: ebrahimrastiyan@gmail.com

Tel: 03132302941

perceptions (Itibariat) mechanism. The present research has been done using a descriptive-analytical method.

Extended abstract

1. Introduction

Human being goes through levels during the process of evolution and each level has its own characteristics. Childhood is one of the most significant levels that could be recognized as the most effective period of human being's nurture. According to the verses of the Quran and the narrations of the Prophet and Masoumin, human being goes through seven levels during the process of evolution, and childhood includes two of those levels. Allameh Tabatabaei believes that the story of human being's descent (Hobout) has occurred after breathing God's spirit into human's body and it is made up of two levels. These two levels are in line with the childhood's growing stages.

2. Research method

The present research has been done by descriptive-analytical method

3. Results

Human being has a physical or material aspect and a metaphysical or immaterial aspect. At first, the immaterial aspect overcomes the material aspect. However, during the descent process, the physical aspect gradually overcomes.

Since the child has the physical aspect, he is on the early stages of animality and his soul is just at the beginning of the path of immateriality and he has no idea about immateriality except for concrete perception (Tabtabai, 1992, 16:288)

According to the immaterial aspect of human being, he lives in purgatory paradise since birth. However, in the process of descent, he gradually enters the

physical aspect of life from the immaterial aspect and gets acquainted with plurality of physical world and conventional perceptions by which he gets distracted from the unitive reality.

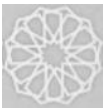
When the human being forgot the divine covenant and as the result approached the forbidden tree and finally couldn't sustain both physical and immaterial aspects together, he forgot his divine reality and approached his physical and animal aspect (Tabatabai, 1981, 3:454)

The fact is that human being considers himself an independent and needless being from God and focuses on his physical body and consequently, he neglects his divine needs and assumes that he just has animal needs.

In the following events of descent, God inculcated some words into human being and paved the way for his repentance. These "words" are actually "divine names" that God had taught human being before the descent and child forgets them in that process. These "names" are actually the divine reality of human being that were reminded again by God to prepare human being to repent and get back to his divine reality.

The second descent is actually an entrance into religious world which emerges at the end of the second stage of childhood. This religious world is actually revealed by God upon human being and shows him the path of salvation and damnation.

In fact, repentance and refocusing on real and divine needs of human being puts him in the path of second descent or second stage of childhood. Therefore, God

shows him the path of guidance through revealing the religion (Shariaa) and gets him back on the straight path. Thus, the end of the first stage of human being's childhood was meant to be in the world of ordinary conventional perceptions whereas the end of the second stage was meant to be in the world of religious conventional perceptions that purify the lowest level of life which is social life. (Tabatabai, 1992, 1: 134-135)

4. Conclusion

Descent of human being doesn't mean a physical displacement from heaven to the earth as the way rain falls down on the earth. The world (Dunya) is not a static reality which human being is placed in during the descent. However, it is a new perspective to human being and a new perception which appears to him.

Descent differs from physical creation, so that the story of breathing spirit into physical body is not recognized as descent. The fact is that human being is present in the spiritual level of the existence, and the divine covenant (Mithaq) and Adam's paradise are meaningful for him even in fetal period.

By approaching the forbidden tree, human being wished to achieve both levels of unity and plurality and wanted to become eternal. However, since he had not the capacity of such a level, he was distracted from unity and became concentrated on plurality. Descent is, therefore, a change of infant's perception from the transcendental world to the physical world. During this process, child will gradually get acquainted with the levels of his perceptions and his body's requirements and look for fulfillment of his needs through conventional perceptions (Itibariat) mechanism.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

The article has been written by the corresponding author.

Conflict of Interest

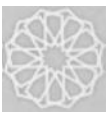
Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

Thanks to the respected reviewers whose comments have been used to improve the paper.

References

- Tabatabai, M. (1992). *Al-Mizan Fi Tafsir Qur'an* (The Balance in the Interpretation of the Qur'an). Qom: Ismailian Publications.
- Tabatabai, M. (1981). *Taliqe Ala Hekmat Al-Motaalieh* (Commentary on the Transcendent Wisdom). Beirut: Arab Heritage Revival House.

مقاله پژوهشی اصیل

تبیین مراحل تکامل انسان در دوران کودکی با تکیه بر ماجرای هبوط انسان از منظر علامه طباطبایی

ابراهیم راستیان*^۱ ^۱ دانش‌آموخته دکتری حکمت متعالیه دانشگاه اصفهان، پژوهشگر مرکز رشد دانشگاه امام صادق علیه السلام

10.22080/JRE.2021.21419.1148

چکیده

انسان در فرآیند تکامل خود مراحل را طی می‌کند که هر مرحله از مراحل دارای ویژگی‌های خاص به خودش هست. یکی از مهم‌ترین دوران رشد و تکامل زندگی انسان، مراحل کودکی است که می‌توان آن را از موثرترین دوران تربیت انسان نام برد. در آیات و روایات مراحل تکامل انسان مخصوصاً مراحل کودکی به خوبی بیان شده است. بر اساس آیات و روایات، انسان در فرآیند تکامل هفت مرحله را طی می‌کند که دوران کودکی دو مرحله از این هفت مرحله را در بر می‌گیرد. از سوی دیگر، علامه طباطبایی ماجرای هبوط انسان به دنیا را پس از نفخ روح، دارای دو مرحله می‌داند که این دو مرحله با مراحل رشد کودک قابل تطبیق است. در این مقاله فرآیند تکامل انسان در دوران کودکی مبتنی بر ماجرای هبوط انسان به دنیا تقریر می‌شود. کودک در مرحله اول تکامل، به اوج کثرات دنیوی و عالم اعتبارات وارد می‌شود و در مرحله دوم مخاطب شریعت الهی قرار می‌گیرد. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی انجام پذیرفته است.

تاریخ دریافت:

۳۱ فروردین ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش:

۱ تیر ۱۴۰۰

تاریخ انتشار:

۳۰ آذر ۱۴۰۰

کلیدواژه‌ها:

تکامل انسان، دوران کودکی، هبوط، علامه طباطبایی.

* نویسنده مسئول: ابراهیم راستیان

آدرس: تهران شهرک شهید باقری خیابان گلستان دهم
بلوک ۹/۸ طبقه اول واحد اول کد پستی ۱۴۹۵۹۱۴۷۶۹ایمیل: ebrahimrastiyani@gmail.com
تلفن: ۰۳۱۳۲۳۰۲۹۴۱

۱ مقدمه:

زندگی انسانی است. تکامل نیز در لغت به معنای تمام شدن است، ولی در اصطلاح به معنای به فعلیت رسیدن استعدادهای انسانی است. مراحل تکامل به این معنا است که انسان در مسیر فعلیت یافتن استعدادهای خود، مقاطعی را طی می‌کند که هر مقطعی قسمتی از وجود انسان را به فعلیت می‌رساند. بر اساس حرکت وجودی، انسان هر لحظه از مرحله‌ای خارج و به مرحله‌ی جدیدی وارد می‌شود که هر مرحله مقدمه‌ی مرحله‌ی بعدی و نتیجه‌ی مرحله‌ی قبلی است و بر این اساس، انسان در هر لحظه در حال ظهور استعدادها و تکامل یافتن است. (طباطبایی، ۱۹۹۹: ۶۳) هر چند که هر لحظه عمر انسان می‌تواند مرحله‌ای از مراحل تکامل باشد، با این حال می‌توان مقطعی از زندگی انسان که افراد در آن مرحله دارای ویژگی‌های مشترک و اهداف یکسان هستند را در یک مقطع تکاملی به حساب آورد. در ادامه به طور کلی مراحل تکامل انسان که از آیات و روایات مستخرج شده است، تبیین می‌شود.

۲/۱ مراحل تکامل در آیات الهی

آیات الهی دوران تکامل انسان را پنج مرحله بیان می‌کند که این مراحل عبارتند از: دوران جنینی، دوران کودکی، دوران جوانی، دوران میانسالی و دوران پیری. خداوند سبحان در آیه‌ی 67 سوره‌ی مبارکه غافر به چهار مرحله از مراحل تکامل اشاره می‌کند:

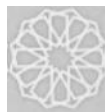
«هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلاً ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخًا وَ مِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى مِنْ قَبْلُ وَ لِتَبْلُغُوا أَجْلاً مُّسَمًّى وَ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

انسان در دوران جنینی فرآیندی را طی می‌کند که خود دارای مراحل جزئی تر از جمله تراب و نطفه و علقه است و در مرحله‌ی بعد وارد دوران کودکی می‌شود، دورانی که کودک توانایی انجام کارهای خود را ندارد و به تدریج وارد حیات دنیایی می‌شود و در مرحله‌ی بعد انسان به سن بلوغ و جوانی می‌رسد که توانایی اداره‌ی زندگی خود را کسب می‌کند. در

یکی از موضوعات اساسی در تربیت فردی و اجتماعی انسان به موضوع تکامل انسان در دوران کودکی برمی‌گردد؛ موضوعی که از ابتدای خلقت بشر مورد توجه تمام انسان‌ها بوده و با مسئله‌ی حیات و هدایت انسان‌ها ارتباط تنگاتنگی دارد. اهمیت تربیت در دوران کودکی به حدی است که می‌توان این مرحله را به عنوان مهم‌ترین دوره‌ی تکامل انسان معرفی کرد. فهم فرآیند تکامل کودک از لحاظ تربیت بسیار حائز اهمیت است تا جایی که فرآیند رشد کودک به خوبی فهم نشود، نمی‌توان اهداف، اصول، عوامل و موانع تربیتی این دوره را شناسایی کرد و متناسب با آن روش‌های تربیتی ارائه داد. در بررسی پیشینه‌ی مطالعات فرآیند تکامل انسان در دوران کودکی مبتنی بر مبانی حکمی، می‌توان متوجه شد که متفکران اسلامی کم‌تر به این مسئله پرداخته‌اند، درحالی که مبانی انسان‌شناسانه حکمت متعالیه ظرفیت بسیار زیادی در تشریح این دوران دارد. یکی از این ظرفیت‌ها، ماجرای هبوط انسان به دنیا از منظر علامه طباطبایی است که در حقیقت مراحل رشد کودک را تبیین می‌کند. طبیعتاً قبل از تبیین مراحل تکامل انسان در دوران کودکی لازم است که از نگاه آیات و روایات مراحل کودکی فهم شود و مشخص شود دقیقاً از نظر دین چه بازه‌ی سنی، دوره‌ی کودکی محسوب می‌شود و در گام بعد، مراحل کودکی بر اساس ماجرای هبوط انسان به دنیا تقریر شود. بنابراین در این مقاله نگارنده می‌کوشد در گام اول، بر اساس آیات و روایات، جایگاه کودکی و مراحل آن را بیان کند و در گام دوم، بر اساس حقیقت هبوط و تفسیر دو مرحله‌ای علامه طباطبایی از آن، مراحل کودکی را تشریح کند.

۲ مراحل تکامل بر اساس آیات و روایات

مرحله در لغت به معنای مسافتی است که یک مسافر در روز طی می‌کند (دهخدا، ۱۹۸۸، ج ۳۸: ۱۵۷) ولی در اصطلاح مد نظر، به معنای مقطعی از

الهی می‌توان برای فرآیند تکامل انسان پنج مرحله فهم کرد که مرحله اول دوره‌ی جنینی است که از ابتدای انعقاد نطفه تا تولد به دنیا ادامه دارد و مرحله دوم از زمان تولد تا دوره‌ی جوانی ادامه دارد و مرحله‌ی جوانی که از آغاز سن بلوغ شروع شده و تا نهایت بلوغ عقلی که حدوداً چهار سالگی است، ادامه دارد و مرحله‌ی چهارم دوران میانسالی است که از پس از چهار سالگی شروع می‌شود و تا پیری ادامه دارد و مرحله‌ی آخر، دوران کهنسالی انسان است که حدود هفتاد و پنج سالگی است (طباطبایی، ۱۹۹۲، ج ۱۲: ۲۹۴) و در آن زمان قوای انسان رو به تحلیل می‌رود و با مرگ به پایان می‌رسد. (طباطبایی، ۱۹۹۲، ج ۶: ۱۶۶)

نکته‌ی قابل توجه این که سن در قرآن به معنای عرفی آن نیست، بلکه به معنای شاخصه‌هایی است که اگر انسان آنها را کسب کرد، به غایت رشد خود در آن مرحله رسیده است و می‌تواند وارد مرحله‌ی بعدی شود. (اخوت، ۲۰۱۴: ۱۰۸) به همین جهت دوره اوج بلوغ انسان در قرآن یک سال خاصی معرفی نشده است، بلکه یک بازه‌ی زمانی است که از حدود ۱۸ سالگی تا ۴۰ سالگی ممکن است که برای طالبان رشد و تعالی رخ دهد. بر اساس حرکت جوهری نیز زمان فرع حرکت است و حرکت فرع به فعلیت رسیدن استعدادها‌ی انسان و از آنجا که قوام ظهور استعدادها علم و عمل است، فرآیند رشد انسان‌ها و طی کردن مراحل رشد انسان‌ها، منوط به کسب علم و عمل است. (طباطبایی، ۱۹۸۴: ۲۰۹) بنابراین می‌توان چنین گفت حقیقتاً زمان هر کس مختص به خودش است که قابل قیاس با دیگر افراد نیست؛ ولی از آنجا که بیشتر انسان‌ها در فرآیند آموزش‌های مشترکی هستند، تقریباً مراحل رشدی نزدیک به هم دارند با این حال می‌توان افرادی را در جامعه مشاهده کرد که سرعت رشدشان تندتر یا کندتر از حد متوسط جامعه است که به علم و عمل آن‌ها بر می‌گردد. همچنین می‌توان چنین گفت که ممکن است افرادی به حسب سن و سال در دوران کودکی به سر می‌برند، ولی از جهت بلوغ عقلی وارد دوران

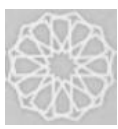
آخرین مرحله، وارد مرحله‌ی پیری یا به تعبیر قرآن وارد «ارذل عمر» می‌شود که در این مرحله توان جسمی انسان به شدت کاسته می‌شود تا جایی که فرد در اداره‌ی زندگی خود نیز ناتوان می‌شود و از این جهت شباهت‌هایی با دوران کودکی دارد. در آیه‌ی ۶ سوره‌ی مبارکه‌ی نساء به دو دوره از این مراحل اشاره شده است: دوره‌ی طفولیت و دوره‌ی بلوغ که فرد آماده ازدواج می‌شود و می‌تواند خانواده تشکیل دهد. خداوند متعال در این آیه می‌فرماید:

«وَ ابْتَلُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَ لَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَ بِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَ مَنْ كَانَ عَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَ مَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وَ كَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا»

به طور خلاصه معنای آیه این است که کودکان خود را آزمایش کنید و اگر رشد را در او مشاهده کردید، اموالش را در اختیار خودش قرار دهید چراکه به بلوغ اقتصادی رسیده و می‌تواند در اموال خود تصرف کند و به تدریج شرایط تشکیل خانواده و اداره‌ی یک جامعه‌ی کوچک را به دست آورده است. طبق این تقسیم بندی مرحله‌ی کودکی، مرحله‌ای است که فرد نمی‌تواند ابعاد زندگی خود را تدبیر کند و همچنین نمی‌تواند فعالانه وارد جامعه شود، اما در مرحله‌ی بعدی انسان می‌تواند به تدبیر امور خود بپردازد و خانواده تشکیل دهد به این معنا که می‌تواند حضوری موثر در جامعه داشته باشد و در جهت‌دهی خانواده تاثیرگذار باشد. در آیه‌ی ۴۶ سوره‌ی آل عمران میان مرحله‌ی جوانی و پیری دورانی با عنوان میانسالی مطرح کرده است:

«وَ يُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَ كَهْلًا»

کلمه‌ی "کهلا" از ماده‌ی کهولت یعنی سالخوردگی گرفته شده و به معنای دوران بین جوانی و پیری است، دورانی است که انسان به حد تمامیت و قوت می‌رسد. کهل به کسی گفته می‌شود که جوانیش با پیری مخلوط شده و برزخ بین جوانی و پیری است. (طباطبایی، ۱۹۹۲، ۳: ۱۹۵) بنابراین بر اساس آیات

«الْوَلَدُ سَبْعُ سِنِينَ وَ عِبْدُ سَبْعَ سِنِينَ وَ وَزِيرٌ سَبْعَ سِنِينَ فَإِنْ رَضِيَتْ خَلَاتِقُهُ لِإِحْدَى وَ عَشْرِينَ سَنَةً وَ إِلَّا ضُرِبَ عَلَى جَنْبَيْهِ فَقَدْ أُعْذِرَتْ إِلَى اللَّهِ.» (طبرسی، ۲۰۰۲: ۲۲۲)

برخی از روایات فرآیند تکامل انسان را در پنج مرحله بیان می‌کند:

«يُرْحَى الصَّبِيُّ سَبْعًا وَ يُؤَدَّبُ سَبْعًا وَ يُسْتَحْدَمُ سَبْعًا وَ يَنْتَهِي طَوْلُهُ فِي ثَلَاثٍ وَ عَشْرِينَ وَ عَقْلُهُ فِي خَمْسٍ وَ ثَلَاثِينَ وَ مَا كَانَ بَعْدَ ذَلِكَ فَبِالتَّجَارِبِ.» (طبرسی، ۲۰۰۲: ۲۲۲)

با بررسی اولیه روایات متوجه می‌شویم که اکثر نقل‌ها از لحاظ محتوایی قرابت بسیار زیادی دارند و هر کدام از روایات بخشی از مراحل رشد انسان را بیان کرده‌اند. روایات اول که ذیل دو مرحله‌ای بودن رشد بیان شد، در واقع چهارده سال اول زندگی انسان را بیان می‌کند که با دو مرحله‌ای اول از روایات سه مرحله‌ای و پنج مرحله‌ای کاملاً سازگار است. روایت دوم که ذیل دو مرحله‌ای بودن رشد بیان شد، هفت سال دوم را مرحله‌ای تعلیم حلال و حرام معرفی کرده است که با هفت سال سوم روایات سه مرحله‌ای مطابق است و با توجه به اعتبار و کثرت روایات سه مرحله‌ای می‌توان نتیجه گرفت که در روایت دو مرحله‌ای سقط رخ داده است. (پسندیده، ۲۰۱۶: ۱۳) روایات سه مرحله‌ای نیز با روایت پنج مرحله‌ای تطابق دارد و به نظر می‌رسد که در روایات سه مرحله‌ای از آنجا که والدین مخاطب اصلی‌اند، مراحل از رشد بیان شده که آن‌ها در فرآیند تربیت اثرگذار هستند، ولی به این معنا نیست که در مراحل بعدی تربیت متوقف می‌شود و نهایت رشد انسان در بیست و یک سالگی به پایان می‌رسد هم چنان که در روایت آخر به پنج مرحله‌ای بودن رشد انسان اشاره شده است.

بنابراین می‌توان از روایات چنین برداشت کرد که فرآیند تکامل، پنج مرحله‌ای است که با روایات دو مرحله‌ای و سه مرحله‌ای کاملاً هم راستا است. محور روایات در هفت سال اول، مهلت دادن به کودک،

جوانی شده‌اند و از سوی دیگر، ممکن است که افرادی به دوران جوانی و حتی کهولت سن هم رسیده باشند، ولی از لحاظ عقلی همچنان در دوران کودکی به سر می‌برند.

۲،۲ مراحل تکامل در احادیث ائمه

مجموعه‌ای از روایات که به سبع سنین مشهور شده‌اند، به موضوع مراحل تکامل پرداخته‌اند که بر اساس آن روایات می‌توان سه دسته تقسیم بندی کلان پیرامون مراحل تکامل استخراج کرد. برخی از روایات مراحل تکامل را دو مرحله‌ای و برخی سه مرحله‌ای و برخی پنج مرحله‌ای ذکر کرده‌اند. آن دسته از روایات که فرآیند تکامل را دو مرحله می‌دانند، عبارتند از:

«أَمَّهُلْ صَبِيَّكَ حَتَّى يَأْتِيَ لَهُ سِتُّ سِنِينَ ثُمَّ ضُمَّهُ إِلَيْكَ سَبْعَ سِنِينَ فَأَدِّبْهُ بِأَدَبِكَ فَإِنْ قَبِلَ وَ صَلَحَ وَ إِلَّا فَخَلَّ عَنْهُ.» (کلینی، ۲۰۰۸، ج ۱۱: ۴۴۱)

«الْغُلَامُ يَلْعَبُ سَبْعَ سِنِينَ وَ يَتَعَلَّمُ الْحَلَالَ وَ الْحَرَامَ سَبْعَ سِنِينَ.» (طبرسی، ۱۹۴۱، ج ۱۱: ۱۶۵)

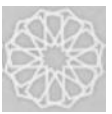
برخی از روایات مراحل تکامل را در سه مرحله ذکر کرده‌اند که البته تنوع موضوعی بیشتر نسبت به روایات دو مرحله‌ای دارد. در ادامه این تنوع موضوعی بیان می‌شود:

«دَعِ ابْنَكَ يَلْعَبُ سَبْعَ سِنِينَ وَ يُؤَدَّبُ سَبْعَ سِنِينَ وَ أَلْزَمَهُ نَفْسَكَ سَبْعَ سِنِينَ فَإِنْ أَفْلَحَ وَ إِلَّا فَإِنَّهُ مِمَّنْ لَا خَيْرَ فِيهِ.»

(ابن بابویه، ۱۹۸۴، ج ۳: ۴۹۲)

«أَحْمِلْ صَبِيَّكَ حَتَّى يَأْتِيَ عَلَيْهِ سِتُّ سِنِينَ ثُمَّ أَدِّبْهُ فِي الْكِتَابِ سِتَّ سِنِينَ ثُمَّ ضُمَّهُ إِلَيْكَ سَبْعَ سِنِينَ فَأَدِّبْهُ بِأَدَبِكَ فَإِنْ قَبِلَ وَ صَلَحَ وَ إِلَّا فَخَلَّ عَنْهُ.» (طبرسی، ۲۰۰۲: ۲۲۲)

«الْغُلَامُ يَلْعَبُ سَبْعَ سِنِينَ وَ يَتَعَلَّمُ الْكِتَابَ سَبْعَ سِنِينَ وَ يَتَعَلَّمُ الْحَلَالَ وَ الْحَرَامَ سَبْعَ سِنِينَ.» (کلینی، ۲۰۰۸، ج ۱۱: ۴۴۱)

فرآیند رشد انسان در مراحل ابتدایی بسیار متفاوت با مراحل آخر است و در دوران ابتدایی، کودک تربیت پذیرتر است و اساس شاکله او تا جوانی شکل می‌گیرد. بر این اساس می‌توان بین مراحل تکامل انسان در آیات و روایات چنین جمع بندی کرد که مراحل رشد یک سیر واحدی هستند که از دو منظر به آن پرداخته شده است و در حقیقت روایات اهل بیت مبین دسته‌بندی مراحل تربیت در آیات الهی هستند.

اولین مرحله از مراحل تکامل انسان که از لحظه-ی انعقاد نطفه شروع می‌شود و تا زمان تولد انسان به دنیا ادامه دارد، دوران جنینی انسان است. مرحله‌ی بعدی که از منظر قرآن دوران کودکی است، از لحظه‌ی تولد تا ابتدای دوران جوانی که همان بلوغ شرعی است، ادامه دارد و البته همین مرحله در روایات اهل بیت علیهم السلام در دو دوره‌ی هفت سال بیان شده است. بنابراین می‌توان چنین بیان کرد که مرحله‌ی کودکی دو دوره‌ی بسیار مهم دارد: دوره‌ی کودکی اول و دوره‌ی کودکی دوم که جمع این دو دوره از ابتدای تولد تا اوایل دوران جوانی را در بر می‌گیرد. مرحله‌ی بعدی رشد در قرآن، دوران جوانی است که نقطه عزیمت انسان به سوی شکل‌گیری شاکله‌ی حقیقی انسان است و در این دوره انسان قابلیت رسیدن به اوج کمالات انسانی را به دست می‌آورد که در روایات این مرحله به دو دوره تقسیم شده است. دوره‌ی اول که آغاز دوران جوانی است و از آن با عنوان (نوجوانی) یاد می‌شود که آغاز دوران بلوغ عقلی است و دوره‌ی دوم که مرحله‌ی جوانی است و انسان می‌تواند به اوج کمالات انسانی برسد.

در بیان قرآن کریم پس از مرحله‌ی جوانی، دوران میانسالی مطرح شده است که به تدریج انسان از شادابی دوران جوانی فاصله می‌گیرد و به مرحله‌ی پیری نزدیک می‌شود و در نهایت دوران پیری است که در آن ایام به تدریج قوای انسان ضعیف می‌شود. در روایات این دو دوره با محوریت کسب تجربه برای انسان معرفی شده است که در حقیقت این مرحله، اوج استفاده از تجربیات انسان است. بر اساس

رها کردن او برای بازی و شتاب نکردن برای امر و نهی مستقیم، سیادت در بازی کردن و نافذ بودن حکم او است. محور روایات در هفت سال دوم مبتنی بر عدم آزادی که در دوره‌ی اول وجود داشت و آموزش و تادیب است. محور روایات در هفت سال سوم بر اساس همراهی و پیوستگی با والدین، آموختن حلال و حرام و مسئولیت پذیر شدن کودک است. مرحله-ی چهارم به فرآیند رسیدن به بلوغ عقلی انسان اشاره می‌کند و مرحله‌ی آخر بر محوریت کسب تجارب است. لازم به ذکر است که برخی از روایات مراحل رشد را به جای هفت سال، شش سال ذکر کرده‌اند. همان طور که بیان شد، منظور از سال به معنای عرفی نیست، بلکه مولفه‌ها و شاخص‌هایی است که اگر انسان در هر مرحله کسب کند به غایت آن مرحله می‌رسد، حال ممکن است کودکی در دوره‌ی شش سالگی به این توان برسد و ممکن است در دوره‌ی دیگر در هفت سالگی یا حتی در زمان‌های دیگر، توانایی‌های لازم آن مقطع را کسب کند. بر این اساس، آنچه در این روایات موضوعیت دارد، مقاطع رشد است و نه سال‌های رشد، هر چند که به طور متعارف این مقاطع با سال‌های عرفی مطابق هستند.

۲،۳ با هم‌نگری آیات و روایات

همان طور که بیان شد، مراحل تکامل در قرآن کریم به پنج دسته کلان تقسیم شده و در روایات نیز فرآیند تکامل در پنج مرحله بیان شده است. هر چند پنج مرحله‌ی آیات الهی با پنج مرحله‌ی روایات یکسان نیست، ولی منافی یکدیگر هم نیستند و با یکدیگر قابل جمع هستند. در واقع تقسیم مراحل در قرآن بسیار فراتر از دسته‌بندی مراحل در روایات است و قرآن کریم مراحل رشد انسان از بدو انعقاد نطفه تا لحظه‌ی مرگ را تقسیم کرده است، چراکه در یک نگاه تا آخرین لحظه، تربیت و تعالی برای انسان امکان پذیر است، ولی در روایات تمرکز تقسیم بندی مراحل رشد بیشتر روی سال‌های کودکی و نوجوانی است و به صورت جزئی‌تر به این مراحل ابتدایی پرداخته‌اند، چراکه کیفیت و کمیت

از آن درخت بخورد و در نتیجه عورتش ظاهر گردد و به زمین هبوط کند. (طباطبایی، ۱۹۹۲، ج: ۱، ۱۲۷)

هبوط انسان به دنیا به معنای جابه جایی مکانی از آسمان به زمین نبوده است که انسان همچون باران به زمین نازل شود. دنیا یک حقیقت جامد نیست که در جریان هبوط، انسان در آن مکان جامد قرار بگیرد، بلکه منظر جدیدی است که به روی انسان باز می‌شود و به تدریج تلقی جدیدی به حقیقت برای او شکل می‌گیرد. همچنین هبوط به معنای خلقت جسمانی انسان نیست که ماجرای نفخ روح به بدن مادی هبوط انسانی تلقی شود، بلکه انسان پس از نفخ روح و در دوران جنینی تا بدو تولد در حیثیت امری و الهی عالم حاضر بوده که میثاق ربوبی و تعلیم اسماء و بهشت آدم در آن مرتبه برای او مطرح است و انسان با نزدیک شدن به درخت منهی می‌خواست به مقام جمع کثرت و وحدت برسد و جاودانه شود و از آنجا که ظرفیت چنین مقامی را نداشت، متوجه کثرت شد و از وحدت غافل شد. ازاین رو، هبوط به معنای تغییر منظر نوزاد از عالم ملکوتی به عالم جسمانی است که در این فرآیند کودک در بدو تولد به تدریج با مراتب ادراکی و نیازهای جسمانی خود آشنا می‌شود و با مکانیسم اعتباریات به دنبال پاسخ به نیازهای مد نظر خود حرکت می‌کند. طبیعتاً دستور خداوند به هبوط انسان یک دستور اعتباری برای مجازات انسان نبوده، بلکه سزای تکوینی نزدیکی انسان به درخت ممنوع بوده که موجب هبوط تدریجی انسان به دنیا شده است. (طباطبایی، ۱۹۹۲، ج: ۱، ۱۳۴)

علامه طباطبایی همچون دیگر مفسران، هبوط انسان به دنیا را دارای دو مرحله می‌داند، چراکه بر خلاف دو سوره‌ی اعراف و طه که در آنها یک دستور هبوط ذکر شده است، در سوره‌ی «بقره» دوبار دستور هبوط آمده است و میان این دو دستور، تلقی کلمات و توبه‌ی آدم فاصله انداخته است و از آنجا که امر هبوط یک امر تکوینی است و امر تکوینی همان تحقق خارجی است، از این رو وجود دو امر به هبوط نشان دهنده‌ی دو واقعیت تکوینی دارد.

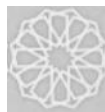
آنچه از آیات و روایات به دست آمد می‌توان هفت مرحله برای رشد انسان بیان کرد: مرحله‌ی جنینی، مرحله‌ی کودکی اول، مرحله‌ی کودکی دوم، مرحله‌ی نوجوانی، مرحله‌ی جوانی، مرحله‌ی میانسالی و مرحله‌ی پیری. با توجه به تقسیم مراحل رشد، می‌توان جایگاه کلی دوره‌ی کودکی در سیر تعالی انسان را فهم کرد. در ادامه مراحل تکامل انسان در دوران کودکی اعم از مرحله‌ی اول و دوم مبتنی بر ماجرای هبوط انسان تبیین می‌شود.

۳ هبوط انسان؛ فرآیند تکامل انسان در دوران کودکی

بر اساس آیات و روایات دوران کودکی مطابق با فرآیند هبوط انسان به دنیا است. از منظر علامه طباطبایی ماجرای هبوط انسان مختص به حضرت آدم نیست و یک مسئله‌ی انسان‌شناسانه است که تمام افراد انسانی آن مسیر را طی کرده‌اند. (طباطبایی، ۱۹۹۲، ج: ۱، ۱۳۲) در ابتدای این بخش لازم است به اختصار هبوط انسان به دنیا بیان شود و در ادامه فرآیند رشد کودک بر اساس هبوط انسان تقریر شود.

۳/۱ ماهیت هبوط انسان

پس از ماجرای تعلیم اسماء و برتری انسان بر ملائکه خداوند به او دستور می‌دهد که به بهشت داخل شود و هر آنچه که می‌خواهد از میوه‌های درختان بخورد به جز این که به درخت خاصی نزدیک نشود، اما حضرت آدم به آن درخت نزدیک می‌شود و محکوم به هبوط از بهشت می‌گردد. بر اساس تفسیر علامه طباطبایی از آیات و روایات حضور انسان جسمانی در بهشت دائمی نبوده و هدف خلقت انسان حضور در حیات دنیایی بوده است، اما همان طور که بیان شد ابتدا باید میثاق ربوبی از او گرفته شود و همچنین برتریش بر ملائکه اثبات شود و سپس ملائکه مامور به سجده برای او شوند و بعد از آن در بهشت ساکن شود و از نزدیکی به درخت مخصوصی نهی شود و او به تحریک شیطان

مشغول و معطوف به تقویت و بالندگی جسم‌اند، پس ثقلت ارض رفته رفته در نفس منقوش می‌گردد. (اردبیلی، ۲۰۱۳، ج ۳: ۳۵۶-۳۶۶)

زمانی که نوزادی به دنیا می‌آید هر چند که نفخ روح به بدن شده و بدن جسمانی‌اش شکل گرفته، اما در نشئه‌ی دیگری زندگی می‌کند. در روایات به صراحت این مطلب بیان شده که کودک در ابتدای خلقت در عالمی دیگر زندگی می‌کند و اساساً به دنیا و احکام دنیایی توجه نمی‌کند و به تدریج متوجه حیات ارضی می‌شود که ذیل هبوط انسان این توجه تدریجی به دنیا تبیین می‌شود. در یکی از روایات عبدالله بن عمر از رسول خدا نقل می‌کند که حضرت فرمودند: کودکان تان را به خاطر اینکه گریه می‌کنند، نزنید؛ زیرا گریه طفل تا چهارماه گواهی شهادت به لا اله الا الله است و تا چهار ماه دیگر صلوات بر پیغمبر است و تا چهار ماه دیگر دعا به جان پدر و مادر است.^۱ علامه ذیل حدیث مذکور می‌فرماید که کودک در ابتدای خلقت غیر از خدا هیچ کس را نمی‌شناسد و این همان غلبه حیثیت الهی بر عالم جسمانی است که با وجود این که نوزاد به دنیا آمده است، اما به احکام خلقت ارضی توجه نمی‌کند. (طباطبایی، ۱۹۹۲، ج ۱۶: ۲۸۸)

۳،۲،۱ ظهور نیاز در کودکی اول

وقتی انسان میثاق ربوبی را فراموش کرد و به تبع آن به درخت منهی نزدیک شد و در نهایت نتوانست بین حیثیت امری عالم جسمانی با حیثیت خلقی آن جمع کند، متوجه تکثر جسمانی شد. توجه به کثرت ارضی که همان توجه به حیثیت خلقی انسان است، موجب ظهور سوآت برای انسان شد. سوآت به معنای عورت و نیازهای زیستی انسان است و علامه طباطبایی آیه «فبدات لهما سوآتهما» را بر خلاف مفسران، به ظهور و توجه به عورت معنا می‌کند. (طباطبایی، ۱۹۹۲، ج ۱: ۲۷۱) بر این اساس، آیه‌ی مذکور به این معنا نیست که انسان پس از نزدیکی به درخت برهنه شد و مجبور شد که عورت

(راستیان و غیره، ۲۰۱۹: ۶۶) بر اساس مبانی انسان شناسی علامه طباطبایی، هبوط اول که با اخراج از بهشت برای انسان رخ داده است متناسب با مرحله‌ی کودکی اول است و هبوط دوم که همراه با توبه‌ی انسان است و به واسطه‌ی آن، انسان ظرفیت دریافت دستورات دینی را به دست می‌آورد، متناسب با مرحله‌ی کودکی دوم است که در ادامه بیان می‌شود.

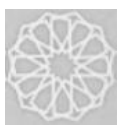
۳،۲ هبوط اول؛ کودکی اول

انسان در ابتدای تولد خود، دارای دو حیثیت خلقی و امری است که البته حیثیت امری بر حیثیت خلقی غلبه دارد و در فرآیند هبوط به تدریج حیثیت خلقی غالب می‌شود. کودک از آن جهت که دارای حیثیت خلقی است، در ابتدایی‌ترین مراتب حیوانی قرار دارد و نفسش در ابتدای مسیر تجرد است که از تجرد بهره‌ای جز ادراک محسوس ندارد. در این مرحله علاوه بر قوای غاذیه و نامیه، قوه‌ی شهویه و پس از آن غضبیه و قوه‌ی واهمه در مراتب ضعیف ظاهر شده و با تحقق آلات شان فعالیت شان را آغاز می‌کنند. با ظهور قوای تجردی مثالی، قوای نوری و ناری از عوالم نیمه تجردی برای او محقق شده و بسته به میزان استعداد و قابلیت که دارند در حدی ضعیف کارهای خوب و بد انجام می‌دهند. (طباطبایی، ۱۹۹۹: ۱۹۸-۲۱۳)

از جهت امری انسان در ابتدای خلقت خود، در بهشت برزخی حضور دارد که در فرآیند هبوط انسان به تدریج از جهت امری وارد جهت خلقی حیات جسمانی می‌شود و با کثرت دنیایی و اعتبارات آن انس می‌گیرد و از حقیقت وحدانی خود غافل می‌شود. هر چند پس از دوران کودکی هر لحظه بر تجرد انسان افزوده می‌شود و نفس قوت بیشتری می‌یابد، ولی بر اساس ماجرای هبوط، اهتمام نفس به تدبیر بدن قوی‌تری می‌شود و توجه او به تربیت جسم شدت می‌یابد. در فرآیند هبوط همه قوا

عَلَى النَّبِيِّ صَ وَ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ الدُّعَاءُ لِوَالِدَيْهِ». (ابن بابویه، ۱۹۸۴، ج ۱: ۸۱)

۱. «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) لَا تَضْرِبُوا أَطْفَالَكُمْ عَلَى بُكَائِهِمْ فَإِنَّ بُكَاءَهُمْ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ شَهَادَةٌ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ الصَّلَاةُ

انسان است؛ هر چند که خودش از آن حقیقت غافل است و به همین جهت هم از لحاظ کیفی و هم از لحاظ کمی با نیازهای حیوانی حیوان های دیگر بسیار متفاوت است.

۳،۲،۲ ظهور ادراک در کودکی اول

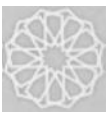
در فرآیند هبوط، کودک به تدریج حقیقت ربوبی خداوند متعال را فراموش می‌کند و خود را مستقل می‌پندارد و متوجه بدن مادی خود می‌شود تا جایی که حقیقت خود را بدن مادی می‌بیند. در این شرایط احساس می‌کند که برخی از موجودات داخل او هستند و اکثر موجودات خارج از او تحقق دارند و او به واسطه‌ی بدن مادی به آن موجودات علم پیدا می‌کند. لازمه‌ی چنین ادراکی از موجودات خارجی این است که انسان گمان می‌کند موجود مادی خارجی نزد او حاضر نشده است، بلکه صورتی از آن حقیقت نزد او موجود شده است که اثر موجود خارجی را ندارد. به بیانی دیگر، از نظر علامه طباطبایی انسان به خاطر ارتباطش از طریق ماده به معلومات خارجی چنین می‌پندارد که علم نزد او، آثار وجود مادی خارجی را ندارد و به همین جهت تصور می‌کند که ماهیت شیء بدون آثار خارجی آن نزد او حاضر شده است و از سوی دیگر، برخی از موجودات به حقیقت وجودشان نزد او حاضر هستند. به قسم اول علم حصولی و به قسم دوم علم حضوری می‌گوید در حالی که حقیقت علم همان حضور است و علم حصولی همان علم حضوری من و رای حجاب بدن مادی است. (طباطبایی، ۱۹۸۱، ج ۳: ۴۵۴)

بنابراین، انسانی که در ابتدای نفخ روح به جهت غلبه‌ی حیثیت امری تمام موجودات بهشتی را به صورت حضوری مشاهده می‌کرد، در فرآیند هبوط و به جهت غلبه‌ی حیثیت خلقی، اکثر موجودات را به صورت حصولی ادراک می‌کند. شکل‌گیری علم حصولی در فرآیند هبوط به این معناست که ذهن انسان در ابتدای خلقت همچون لوح سفیدی خالی از صور و مفاهیم است که اکثر حواس پنج‌گانه را ندارد (مطهری، ۱۹۸۵، ج ۲: ۳۱) و صرفاً اندکی از

خود را با برگ درختان بیوشاند، بلکه به این معناست که انسان به جهت غلبه‌ی عالم امری و الهی از عورت خود و نیازهای آن غافل بود و با توجه به کثرت خلقی متوجه آنها شد. در واقع، توجه به نورانیت عالم امر همچون لباسی حجاب بین انسان و عورتش بوده است، اما پس از آن که انسان از عالم الهی غافل شد و به دام کثرت افتاد، متوجه عورت خود و نیازهای آن شد و این توجه به معنای ظهور سوآت برای انسان است. در چنین شرایطی خود را برهنه یافت و با برگ درختان بدنش را پوشاند.

نوزاد در همان بدو تولد دفع برخی از نیازهای خود از جمله دفع ادرار و مدفوع را به واسطه‌ی عورتش انجام می‌دهد، ولی به جهت غلبه‌ی حیثیت امری و الهی غافل از آن است و به تدریج با توجه به غلبه‌ی جهت خلقی، به عورت خود توجه پیدا می‌کند و متوجه می‌شود که به واسطه‌ی بروز عورت خود، ادرار و مدفوع خود را دفع می‌کند. بر اساس دیدگاه علامه طباطبایی از آنجا که عورت انسان، مظهر تمام تمایلات حیوانی است، توجه به عورت، توجه به تمام نیازهای جسمانی انسان است (طباطبایی، ۱۹۹۲، ج ۱: ۱۲۷) و ابلیس لعین نیز جز این که عیوب انسان را ظاهر کند، هدف دیگری نداشت، زیرا می‌دانست که توجه انسان به عیوب خود، موجب توجه به سایر لوازم حیات دنیایی و احتیاجات او نیز می‌شود. به بیان بهتر، هر مقدار که کثرت خلقی بیشتر ظهور کند، انسان بیشتر به عورت خود و نیازهای آن توجه پیدا می‌کند و از آنجا که عورت انسان مبدا تمایلات حیوانی انسان است، توجه به نیازهای آن، توجه به تمام نیازهای جسمانی انسان است.

همچنین انسان از سویی خودش را مستقل و مستغنی از خداوند متعال می‌پندارد و از سوی دیگر، متوجه بدن جسمانی خودش می‌شود. بر اساس این دو مقدمه، انسان گمان می‌کند که صرفاً بدن جسمانی حقیقت او را شکل داده است و تنها نیازهای حیوانی نیازهای حقیقی او هستند. البته نیازهای حیوانی انسان با سایر حیوانات متفاوت است. نیازهای حیوانی انسان ذیل حقیقت الهی

کند که این سیاهی سیاهی است یا رنگ سفید و رنگ سیاه را مشاهده کند و حکم کند که این سیاهی سفید نیست. (مطهری، ۱۹۸۵، ج ۲: ۴۸-۵۰)

تصدیقاتی که برای کودک شکل می‌گیرد دارای دو تصور است که به آن دو موضوع و محمول می‌گویند. علاوه بر تصور موضوع و تصور محمول یک عمل خاص دیگر هم ذهن کودک انجام می‌دهد. این عمل خاص که از سنخ امور نفسانی کودک است، دارای دو جنبه است: از یک جنبه، انفعالی و حصولی و ذهنی است و از جنبه‌ی دیگر، فعلی و حضوری و غیر ذهنی است. از آن جهت که نسبت خارجی بین دو تصور موضوع و محمول را نشان می‌دهد، علم حصولی و صورت ذهنی و کیفیت انفعالی است و از آن جهت که این نسبت به حسب وجودی نزد کودک حاضر است و همچون دیگر امور نفسانی معلوم حضوری او است، غیر ذهنی و کیفیت فعلی است. جنبه‌ی اول را که حصولی و ذهنی است و با کلمه‌ی «است» به تعبیر در می‌آید، تصدیق می‌نامند و جنبه‌ی دوم را که حضوری و غیر ذهنی است، حکم می‌نامند. (مطهری، ۱۹۸۵، ج ۲: ۵۸-۵۹) بر این اساس، عبارت «این سیاهی سیاه است» سه رکن اصلی دارد: تصور این سیاهی که موضوع است و تصور رنگ سیاه که محمول است و نسبت بین این سیاهی و رنگ سیاه. همچنین عبارت «این سیاهی سفید نیست» هم دارای دو تصور موضوع و محمول است و نسبتی که بین موضوع و محمول می‌یابد که البته عدم نسبت بین موضوع و محمول است، اما ذهن همین عدم نسبت را یک نسبت بین موضوع و محمول فرض می‌کند و در این حال یک نسبت پنداری به نام «نیست» در برابر نسبت خارجی «است» پیدا می‌شود. (طباطبایی، ۲۰۰۸: ۸۴)

بر این اساس، اولین تصدیقات کودک نشان می‌دهد که اصل امتناع اجتماع نقیضین و ارتفاع نقیضین را می‌فهمد و همچنین پذیرفته که هر چیزی خودش، خودش است و هیچ چیز خودش از خودش سلب نمی‌شود. (طباطبایی، ۲۰۰۸: ۸۹) کودک در قضیه سالبه نسبت سلب را به طرفین قضیه

محسوسات حس لامسه را ادراک می‌کند (طباطبایی، ۲۰۰۸: ۸۳-۸۴) اما به تدریج از طریق حواس پنج‌گانه آثار موجودات مادی را احساس می‌کند و با واقعیت خارجی موجودات اتصال وجودی برقرار می‌کند و علم حصولی یا عالم ذهن برای کودک شکل می‌گیرد. طبیعتاً هیچ‌گاه موجودات خارج از خود را بدون واسطه احساس نمی‌کند، بلکه هر حکمی که نسبت به دنیای خارج صادر می‌کند با مداخله‌ی یک نوع تجربه و تعقل است که به دلیل استفاده مکرر، از وجود شیء غافل می‌شود.

عالم ذهن یا علم حصولی که به تدریج برای کودک شکل می‌گیرد مخلوق یک دستگاه مجهزی است که اعمال گوناگون از جمله تهیه‌ی صور جزئی، نگهداری، یادآوری، تجرید و تعمیم، مقایسه، تجزیه و ترکیب، حکم و استدلال و ... انجام می‌دهد که آن را دستگاه ادراکی می‌نامند. فعالیت دستگاه ادراکی ابتدا از ناحیه‌ی قوه‌ی خیال آغاز می‌شود. (مطهری، ۱۹۸۵، ج ۲: ۴۷) اتصال وجودی کودک با واقعیت خارجی موجب می‌شود که نفس آن واقعیت را با علم حضوری با واسطه بیابد و همین که نفس آن واقعیت خارجی را با علم حضوری یافت، به واسطه-ی قوه‌ی خیال که تبدیل‌کننده‌ی علم حضوری به حصول است، صورتی از آن می‌سازد و به اصطلاح آن را با علم حصولی نزد خود معلوم می‌سازد. در واقع قوه‌ی خیال با هر واقعیتی که اتصال پیدا می‌کند از او عکس برداری می‌کند و از آن صورتی جزئی تهیه می‌نماید و به قوه‌ی حافظه می‌سپارد. پس از عمل تخیل که علم حضوری را به علم حصولی تبدیل کرد، عمل مقایسه سنجش رخ می‌دهد. در عمل مقایسه می‌توان یک صورت جزئی را دو بار تصور کرد یا دو صورت جزئی تصور کرد. بعد از سپردن دو صورت به قوه حافظه ذهن می‌تواند بین دو صورت مقایسه کند و از آنجا که مقایسه بین دو مفهوم است و اصطلاحاً حمل، حمل اولی است و نه حمل شایع، ذهن بدون واسطه حکم ایجابی یا سلبی صادر می‌کند و در تصدیق چنین حکمی به حد وسط نیاز ندارد. مانند این که مفهوم سیاهی را ببیند و حکم

هیچ اجتماع و جمعی وجود نداشته باشد. اعتبارات فردی عبارتند از: اعتبار وجوب، اعتبار حسن و قبح، اعتبار انتخاب اخف و اسهل، اعتبار اصل متابعت علم و اعتبار استخدام که اعتبار استخدام منشا شکل‌گیری اجتماعات بشری نیز محسوب می‌شود. در ادامه فرآیند هبوط، انسان به اعتباراتی می‌رسد که قائم به اجتماع هستند که از آنها با عنوان اعتبارات بعد از اجتماع یاد می‌کنند. منظور از اعتبارات اجتماعی، اعتباراتی‌اند که قائم به اجتماع هستند و بدون وجود اجتماع قابل فرض نیستند. اعتباراتی از جمله کلام و مالکیت و ریاست و ... اعتباراتی هستند که قوامشان به اجتماع است و کودک پس از تعاملات اجتماعی آنها را درک می‌کند (راستیان و غیره، ۲۰۱۹: ۶۲-۶۷) و پایان مرحله‌ی کودکی اول محسوب می‌شود.

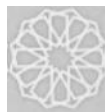
۳،۳ هبوط دوم؛ کودکی دوم

دومین مرحله رشد کودک که از آن با عنوان دوره‌ی دبستان یاد می‌شود، جدی‌ترین دوره تربیت کودک از جهت آموزشی است. ظرفیت کودک در این مرحله همچون زمین‌های خالی است که استعداد کشت هر گیاهی را دارد و هر بذری در آن کاشته شود، اولین ثمره‌ی آن در سن بلوغ خودش را نشان می‌دهد. بیشتر والدین از بحران‌های نوجوان خود در سن بلوغ نگران و مضطرب هستند، ولی حقیقت این است که اتفاقات سن بلوغ ثمره‌ی فرآیند تربیتی در مرحله‌ی دوم کودکی است. در این مرحله کودک وارد هبوط دوم شده است، هبوطی که به تدریج نیازهای فطری انسان را احیاء می‌کند، به نحوی که اگر فرآیند رشدی درست طی شود، کودک احساس نیاز به دین می‌کند. در حقیقت، این مرحله در امتداد کودکی اول است که فرد به تدریج با اعتباریات آشنا می‌شود، با این تفاوت که این اعتباریات که در کودکی دوم انسان وارد آن می‌شود؛ اعتباراتی است که روحیه عبودیت را در کودک زنده می‌کند و زمینه‌ساز عروج فرد به کمالات نهایی انسانیت را در دوره‌های بعدی فراهم می‌کند.

می‌دهد و به وسیله‌ی همین کار هر یک از دو طرف قضیه همدیگر را طرد می‌کنند و از همین جا کثرت نسبی یا عدد را می‌یابد و از آنجا که قضیه موجه را از این کثرت تهی می‌یابد نام آن را وحدت می‌نامد. از این رو، کثرت معنایی سلبی و وحدت، سلب سلب است که البته به نسبت ایجابی «است» بازمی‌گردد.

به طور خلاصه، در اولین تصدیقات شش مفهوم برای کودک شکل می‌گیرد: موضوع، محمول، نسبت موجه، نسبت سالبه، کثرت و وحدت. بر اساس آراء علامه طباطبایی مفاهیمی که در جایگاه موضوع و محمول قرار می‌گیرند واقعیت خارجی را نشان می‌دهند با این تفاوت که اثر واقعیت خارجی را ندارند. به این سنخ از مفاهیم و تصورات علم حصولی که مابه ازای خارجی دارند، ماهیات یا معقولات اولی می‌نامند، اما کثرت و وحدت از سنخ ماهیت نیستند و مابه ازای خارجی ندارند، اما متکی به ماهیات هستند و منشا انتزاع از واقعیت خارجی دارند که به آنها معقولات ثانی می‌گویند که ابتدا معقولات اولی و پس از آن معقولات ثانی برای انسان شکل می‌گیرد. (طباطبایی، ۲۰۰۸: ۸۵-۸۷) به این دو دسته از ادراکات، ادراکات حقیقی گفته می‌شود که در برابر آن ادراکات اعتباری قرار دارد. انسان با ادراکات حقیقی که ذیل علم حصولی شکل می‌گیرند می‌تواند کمالات خارجی خود را ادراک کند، ولی برای رسیدن به آنها صرف تصدیق گزاره‌هایی که حقیقی و ضروری هستند، کافی نیست. بنابراین انسان نیازمند ادراکات غیر حقیقی است که خبر از واقع نمی‌دهند و یک نسبت امکانی هستند که وقتی به حد وجوب می‌رسند، موجب رسیدن به کمال مطلوب در انسان می‌شود. به این اذعانات، ادراکات اعتباری گفته می‌شود. (طباطبایی، ۲۰۰۷: ۳۴۵)

اولین اعتباراتی که در فرآیند هبوط کودک به جهان اعتبارات شکل می‌گیرد اعتبارات فردی یا به تعبیر علامه طباطبایی اعتبارات قبل از اجتماع است. منظور از اعتبارات قبل از اجتماع، اعتباراتی است که قائم به شخص است. مثلا انسان می‌تواند از قوای مدرکه یا قوای تغذیه خود استفاده کند، درحالی که

۳،۳،۱ احیای نیازهای فطری

خداوند متعال در ادامه‌ی ماجرای هبوط کلماتی را به انسان تلقین کرد و زمینه‌ی توبه‌ی انسان را فراهم کرد. منظور از کلمات همان اسماء الهی است که خداوند متعال قبل از هبوط به انسان تعلیم داد و کودک در فرایند هبوط آن را فراموش کرد. این اسماء همان حقیقت الهی انسان است که خداوند آن را یادآور شد و زمینه‌ی توبه و بازگشت انسان به حقیقت الهی خود را فراهم کرد. (طباطبایی، ۱۹۹۲، ج: ۱، ۱۳۳-۱۳۴) در روایتی بیان شده است که؛ کلماتی که حضرت ابراهیم به واسطه‌ی آنها امتحان شد، همان کلماتی است که حضرت آدم آن‌ها را تلقی کرده بود؛ از آن‌جا که کلمات مورد آزمون حضرت ابراهیم از سنخ حقایق خارجی بوده (طباطبایی، ۱۹۹۲، ج: ۱، ۲۷۰) نه از سنخ الفاظ و مفاهیم ذهنی، از این رو می‌توان گفت کلماتی که آدم تلقی کرده است هم از سنخ حقایق خارجی است. (جوادی، ۲۰۱۰، ج: ۳، ۴۳۲) همان‌طور که در بحث حقیقت اسماء بیان شد علم به اسماء به معنای علم حضوری به حقایقی عینی است و از آن‌جا که اسماء در آیه مقرون به «ال» استغراق است پس آدم همه‌ی اسماء را آموخت، که از آن جمله، اسمی است که گناهکار هنگام پشیمانی در درگاه الهی متوسل به آن می‌شود. از این رو در ماجرای توبه، حقیقت اسم تواب الهی را ملاقات کرد (طباطبایی، ۱۹۹۲، ج: ۱، ۱۳۴) و به بیان دیگر خداوند در اسم تواب بر آدم تجلی کرد. البته این توبه قبل از شریعت الهی است و به معنای توجه به حقیقت اسمائی است که از آن غافل شده بود. بر این اساس، توبه‌ی انسان همان توجه و بازگشت کودک در مرحله‌ی دوم زندگی خود به نیازهای فطری و الهی او است؛ نیازهایی که فراتر از نیازهای حیوانی و جسمانی است و انسان‌های دیگر نمی‌توانند این نیازها را برآورده سازند و در نهایت کودکی دوم ظاهر می‌شود.

۳،۳،۲ نیاز به شریعت در کودکی دوم

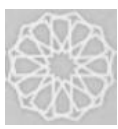
پایان مرحله‌ی کودکی دوم، نیازهای فطری انسان احیاء می‌شود که این امر فلسفه‌ی تشریح شریعت در حیات دنیایی انسان هستند. (طباطبایی، ۱۹۹۲، ج: ۱، ۱۹۲) در واقع، هبوط دوم همان ورود به اعتبارات شرعی است که در پایان مرحله‌ی کودکی دوم، انسان مخاطب دین قرار می‌گیرد و خداوند در مقام پذیرش توبه برای او تشریح کرده است و راه سعادت و ضلالت را برای او ترسیم می‌کند. خداوند ذیل آیه ۳۸ و ۳۹ سوره بقره چنین می‌فرماید:

«قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَاِذَا يَأْتِيَكُمُ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا اُولَٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ»

این آیه اولین فرمانی است که در تشریح دین برای انسان صادر شده و تمام دین را در دو جمله خلاصه کرده است که تا روز قیامت چیزی بر آن دو جمله اضافه نمی‌شود و بر اساس آن فلسفه تشریح دین و اعتبارات شرعی توبه و بازگشت انسان به نیازهای حقیقی خود بیان شده است و طبیعتاً تا زمانی که انسان متوجه نیازهای الهی خود نشده باشد، مخاطب دستورات دینی قرار نخواهد گرفت. پس هبوط اول که همان مرحله‌ی کودکی اول است موجب شد که انسان به دام حیات دنیایی بیافتد؛ همان حیات دنیایی که خداوند متعال در بهشت برزخی انسان را از آن منع کرده بود و جز شقاوت و دشمنی و ذلت سودی برای انسان نداشت و توبه و توجه به نیازهای فطری خود باعث شد که انسان در مسیر هبوط دوم یا مرحله‌ی دوم کودکی قرار بگیرد که خداوند با تشریح شریعت و اعتبارات شرعی راه هدایت و سعادت اخروی را به او نشان دهد و آب ریخته را به جوی باز گرداند. بنابراین، پایان مرحله‌ی اول کودکی به معنای حضور در اعتباریات عرفی بود، اما پایان مرحله‌ی دوم کودکی به معنای حضور در اعتبارات شرعی است که پست‌ترین مرتبه‌ی حیات

الْكَلِمَاتِ الَّتِي تَلَقَّاهَا آدَمُ مِنْ رَبِّهِ فَتَابَ عَلَيْهِ». (مجلسی، ۱۹۸۳، ج: ۱۱، ۱۷۷)

۱. «عَنِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - وَإِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ مَّا هَذِهِ الْكَلِمَاتُ قَالَ هِيَ

کودک وارد کثرات دنیوی می‌شود و حیات اجتماعی را به خوبی درک می‌کند. در این مرحله اکثر نیازهای حیوانی کودک شکوفا می‌شود و در نهایت کودکی دوم کامل می‌شود. همچنین غلبه‌ی علم حصولی بر علم حضوری در مرحله‌ی کودکی اول رخ می‌دهد و به تبع آن، عالم ذهن برای کودک شکل می‌گیرد. کودک در فرآیند پاسخ‌دهی به نیازهای خود به اعتبارات فردی و اجتماعی رجوع می‌کند و حیات فردی و جمعی خود را شکل می‌دهد. در مرحله‌ی کودکی دوم نیازهای فطری او به تدریج احیاء می‌شود و اگر فرآیند رشد در مرحله‌ی اول به خوبی طی شود، در نهایت این دوره نیاز به دین در او زنده می‌شود و مخاطب شریعت الهی قرار می‌گیرد.

منابع مالی (Funding):

این مقاله فاقد منابع مالی بوده است.

سهم نویسندگان (Authors' contribution):

مقاله به صورت فردی بوده و پژوهش تماماً توسط نویسنده مسئول انجام شده است.

تعارض منافع (Conflict of interest):

تعارض منافی اعلام نشده است.

تقدیر و تشکر (Acknowledgments):

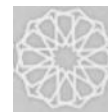
از داروان محترم که نظرتشان برای بهبود مقاله مورد بهره‌گیری قرار گرفته شد، تشکر می‌شود.

که همان حیات اجتماعی است را طیب و طاهر می‌کند (طباطبایی، ۱۹۹۲، ج: ۱: ۱۳۴-۱۳۵) و راه رسیدن به کمالات انسانی را هموار می‌سازد.

با توجه به این که پایان این دوره غالباً مصادف با سن بلوغ شرعی است، مخاطب دستورات دینی قرار گرفتن و پذیرش ولایت الهی اصلی‌ترین هدف تربیت در این دوره است. منظور از پذیرش ولایت الهی اقرار زبانی نیست، بلکه احیای نیازهای فطری در کودک مد نظر است که مبتنی بر آن کودک خود را نیازمند به ولایت الهی می‌یابد و حس عبودیت به خداوند متعال در تمام ساحات زندگی در متری زنده شود. پذیرش ولایت الهی به این معناست که متری در تمام ساحات زندگی نیاز به ربوبیت خدا را احساس کند و متناسب با آن خود را مخاطب شریعت الهی می‌یابد؛ شریعتی که تمام ابعاد زندگی دنیوی و اخروی انسان را پوشش می‌دهد.

۴ نتیجه‌گیری

انسان در حیات دنیوی مراحل را طی می‌کند که مهم‌ترین مراحل انسان از لحاظ اثرپذیری دوره‌ی کودکی است و به همین خاطر مهم‌ترین دوره‌ی تربیتی محسوب می‌شود. این دوره که مصادف با فرآیند هبوط انسان به دنیا است، دو مرحله‌ی کلان دارد که مرحله‌ی اول آن با هبوط اول و مرحله‌ی دوم آن با هبوط دوم همراه است. در مرحله‌ی اول رشد

References

Quran

Ibn Babuyeh, M. (1984). *Man La Yahzroho Al-Faqih*. Qom: Islamic Publishing Institute.

Ibn Babuyeh, M. (2006). *Elal Al-Shraye* (Causes of Sharia). Qom: Davari Publications.

Okhovat, A. (2014). *Farayand Shenasi Roshd* (Growth Process). Tehran: Quran and Ahl Al-Bayt Publications.

Ardebili, A. (2013). *Taghrirat Falsafi Imam Khomeini* (Imam Khomeini's Philosophy Lectures). Tehran: Imam Khomeini Publishing House.

Pasandideh, A. (2016). *Narrations on "Seven Years" of Parenting, Species and their Internal Analysis: Hadith Sciences*. 2-45.

Javadi, A. (2010). *Interpretation of Tasnim*. Qom: Esra Publications.

Rastian, E., Bidhendi, M., & Rahimpour, F. (2019). *Anthropological Explanation of Credits Based on the Story of Human Descent from the Perspective of Allameh Tabatabai: Islamic Philosophy and Theology*. 1-5.

Dekhoda, A. (1998). *Dekhoda Dictionary*. Tehran: Tehran University Publications.

Tabtabae, M. (1999). *Rasael Al-Tohidi* (Monotheism Messages). Beirut: Al-Numan Foundation.

Tabtabai, M. (1992). *Al-Mizan Fi Tafsir Qur'an* (The Balance in the Interpretation of the Qur'an). Qom: Ismailian Publications.

Tabtabai, M. (1984). *Nahaya Al-Hekmat* (The End of Wisdom). Qom: The Islamic Publishing Corporation of the Teachers' Community.

Tabtabai, M. (1981). *Taliqe Ala Hekmat Al-Motaalieh* (Commentary on the Transcendent Wisdom). Beirut: Arab Heritage Revival House.

Tabtabai, M. (2008). *Osoul Falsafe Realism* (Principles of the Philosophy of Realism). Qom: Book Garden Institute.

Tabtabai, M. (2007). *Allameh Tabatabaei's Messages Collection*. (Majmooh Rasael Allameh Tabatabaei). Qom: Baqeat.

Tabarsi, M. (1941). *Mostadrak Al-Vasael* (Finding the Means). Qom: Ahl al-Bayt Institution.

Tabarsi, F. (2002). *Makrem Al-Akhlaq*. Tehran: Frahani.

Koleini, M. (2008). *Al-Kafi*. Qom: Dar alhadis.

majlesi, M. (1983). *Behar Al-Anvar*. Beirut: Arab Heritage Revival House.

Motahari, M. (1985). *Osoul Falsafe Va Ravesh Realism* (Principles of Philosophy and Method of Realism). Tehran. Sadra.